

УДК 82-2+32-95

“ТІЛЕСНА ДРАМА” ЛЕСІ УКРАЇНКИ (ХВОРОБИ І СМЕРТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

С. М. Генік

*Івано-Франківський національний медичний університет;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 2; тел. +380 (342) 52-82-40*

Леся Українка, жінка з трагічною долею, ввійшла у свідомість поколінь як символ незламності і боротьби. До когорти сильних духом її прилучив здійснений нею життєвий і творчий подвиг.

У прагненні життя, творчості, пізнання й праці Леся Українка стала досвітнім вогнем всього передового, всього мужнього, всього найкращого в народі, що звелось на боротьбу проти соціального і національного поневолення.

Життя краяло поетесу глибоко і нещадно. Тяжко хвора тілом, поетеса-борець була велетом душею, вона жила героїчно, утверджувала героїзм і сама була з нескореного племені героїв.

Ключові слова: *Леся Українка, трагічна доля, символ незламності, сила духу.*

Леся Українка як особистість має колосальну притягальну силу, якусь магичну привабливість. Це була людина виняткової мужності і принциповості, духовної краси і мистецького обдарування. Великий поет України і жінка з трагічною долею, вона ввійшла у свідомість поколінь, як символ незламності і боротьби. До когорти сильних духом її прилучив здійснений нею життєвий і творчий подвиг.

Леся Українка походила з сім'ї української інтелігенції, пов'язаної родинними і дружніми зв'язками з видатними діячами української культури Михайлом Старицьким, Миколою Лисенком, Іваном Франком і іншими. Вона ж не випадково була винятковою людиною.

Батьківський рід коренями з Боснії. В 1444 році впливовий вельможа Стефан Косач, сербський намісник, одержав від німецького імператора Фрідріха титул герцога і після цього весь округ став називатися Герцоговиною. Змінялася влада, приходили люди іншої віри – назва

«Герцоговина» збереглася навіть як держава. Після завоювання мусульман Косачі переселились в Україну і оселилися на Чернігівщині. Тут у 1841 році народився батько Лесі – Петро Косач. Після закінчення Київського університету і захисту дисертації на звання кандидата законодавства він став дійсним статським радником, людиною передових поглядів.

Предки мами Лесі – Драгоманови – з Греції. «Драгоман» в перекладі з грецької мови означає «перекладач». Один з прадідів виконував дипломатичні доручення Богдана Хмельницького. В родині були перекладачі, письменники, люди честі і гідності. В XIX столітті один з родичів мами був учасником повстання декабристів, загинув у Сибіру.

Мати Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (1852-1930) в 1866 році закінчила Київський зразковий пансіон шляхетних дівчат – пізніше популярна письменниця, редактор, писала під псевдонімом Олена Пчілка.

Влітку 1868 року Петро Косач і Ольга Драгоманова побралися. Їхній шлюб був несподіваним для тих, хто не дуже добре знав їх обох. Здавалося, нема нічого спільного між надто скромним, тихим світлоруським двадцятисемирічним чоловіком і енергійною, впевненою, безкомпромісною дев'ятнадцятирічною чорнявою красунею. Проте уважніше спостереження не підтверджувало такого враження. Відома українська діячка Софія Русова мабуть найкраще зрозуміла їх обох: «... пізніше я оцінила Петра Косача. Це була людина така певна у своїх переконаннях, така пряmlinійна і шляхетна у своїй громадській поведінці, така добра до людей, що мені стало зрозумілим, що розумна молода панночка зуміла оцінити цю людину».

25 лютого 1871 року в родині Косачів народилась дівчинка, якій дали ім'я Лариса. Була вона слухняною дитиною, розумницею і чепурушкою. А ще дуже любила співати і танцювати. Весела і жвава, вона вигадувала різні забави, імпровізувала вистави з перевтіленням в улюблених героїв. Найчастіше гралася зі своїм, старшим на півтора року братом Михайлом. До тринадцятилітнього віку Лесі вони були нерозлучні. Все життя їх зв'язувала найщиріша дружба.

Леся виділялася здібностями і старанністю. У п'ять років майбутня поетеса вже вміла читати і писати. Серед факторів, що впливали на розвиток таланту Лесі Українки, була музика, пісня. Дівчинка старалася грати на фортепіано. Чула в собі покликання музиканта. В листі до свого дядька Михайла Драгоманова в 1890 році писала: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт».

Взимку 1881 року в Луцьку на річці Стир у сильний мороз Леся промочила ноги в крижаній воді. Почала боліти права нога. Батьки думали, що це гострий ревматизм: робили ванни і розтирання. Спочатку біль був дуже гострим, потім стало легше, аж до виїзду з Луцька. У вересні Леся була здорова, але слабенька і бліда.

В цей час мати, Михайло, Леся і Ольга переїхали в Київ, щоб Михайло з Лесею мали змогу вчитися з учителями. Тут діти вчать грецьку, латинську, німецьку і французькі мови. Водночас Леся бере уроки на фортепіано в дружини М.В. Лисенка Ольги Олександрівни з дому Декопор.

Але у вересні наступного року у Лесі з'явилась невелика припухлість на лівій руці, рука боліла і це заважало грати на фортепіано. Лікар

Афанасьєв, що лікував Лесю, приписав мазь і рекомендував повезти її на море, але стан її не покращувався, вона почала носити руку підв'язаною, опухлість збільшилася. Весною 1883 року, крім руки, знову почала боліти права нога. Лікар Мерінг поставив діагноз: «Недокрівна золотуха», порадив солоні купелі й різні ліки від недокрів'я. Стан Лесі не покращувався і тільки лікар Борткевич, оглянувши руку Лесі, поставив правильний діагноз – туберкульоз кісток і порадив удатися до хірургів, щоб оперувати руку. В жовтні 1883 року професор О.Х. Рінек оперував Лесі руку, видалив змертвілі кісточки, уражені туберкульозом. Операцію Леся перенесла мужньо. В листі до матері вона згадувала, які в неї були болі, коли професор брутально і немилосердно обмацував і повертав хвору руку. Прикрі були Лесі «обходи» зі студентами та читання лекцій «над нею». Прикрий був на все життя запах хлороформу, під яким їй робили операцію, від якого їй було дуже погано. Про все перебування в клініці вона згадувала як щось дуже тяжке. Після операції стан руки покращився і в листопаді в журналі «Зоря» Леся публікує свою поезію «Конвалія» і вперше вжитий псевдонім «Леся Українка». Мрії про високу професійну майстерність музиканта Леся вже не могла.

Батько запросив до Колодяжного художника з Ковеля, який вчив Лесю малювати з натури. Сама Леся малювала непогані картини, про що свідчить одна з них, що збереглася і знаходиться в музеї Лесі Українки в Києві.

Наприкінці грудня починається подібне з правою ногою. Нога опухла в коліні, важко ходити і перед Різдом Леся злягла в ліжку. Стан не покращувався. І з 3 червня 1885 року протягом двох місяців Леся в

супроводі матері перебуває на лікуванні в Друскеніках Гродненської губернії, де лікували ревматизм на основі джерел солоних та слаболужних вод. Але лікування нічого не дало. Леся повернулася «в такому здоров'ї, яке було до поїздки».

В лютому 1886 року, у зв'язку із загостренням хвороби, батьки відвезли Леся в Київ до професора О.Х. Рінека. Він відмовився робити операцію й порадив за допомогою спеціального приладу поволі розтягувати хворий суглоб. Лікування в клініці спочатку було дуже болюче, проте Леся мужньо переносила його. Терпіти біль вона привчила себе з дитинства:

«Як дитиною бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.
«Що болить?» – мене питали,
Але я не признавалась –
Я була малою горда, –
Щоб не плакати, я сміялась». (Як дитиною бувало... 1897)

Лежачи Леся читає книжки, які приносили їй з бібліотеки.

Через місяць процедуру цю припинили і на ногу поклали гіпсову пов'язку, з якою Леся пролежала нерухомо наступних два місяці. Після цього ще два місяці лікар О. Рінек рекомендував не ходити, а переносити з одного на друге місце Леся на руках. Тільки восени Леся почала ходити з допомогою милиць. Стан здоров'я навіть через 8 місяців у Лесі не покращився. 18 червня 1887 року батько Лесі пише Драгомановим, що Леся «може ходити тільки з милицями. Це доводить її до розпачу. Дуже вона нервова, робить усе з запалом, чи читає, чи шиє, чи грає на фортепіано. Про себе зовсім мало дбає».

А в листі братові Михайлові в цей час Леся писала: «Я так думаю, що не минути мені ножа чи то кацапського, чи німецького (мама каже, що зимою поїду до Відня), а вже то мені так не минеться... Жаль якось і вимовить, але мушу сказати, що моє оце двомісячне лежання в липких кайданах було зовсім надаремністю, отак-таки зовсім надаремно! А прибиток хіба тільки той, що тепер ходжу на двох милицях, що болять ноги в ступнях і через те я ходжу по котячому, та ще й спина болить гірш, ніж перше, – більше яких трьох мінут не можу рівно сидіти, ні на що не спершись». І в той час Леся мужньо продовжує працювати, про що пише в тому ж письмі і наводить дві строфи з поезії «Contra spem spero!»

«Гетьте думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?
Ні, я не хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!»

В березні Леся починає перекладати «Одісею» і вже переклала дві рапсодії. Біль ноги весь час перешкоджає рівномірній праці. Всю весну болить горло.

У травні 1888 року Леся Українка з матір'ю їздить до Варшави на консультацію до лікарів. Професор Краєвський радив зробити операцію ноги, інші лікарі не рекомендували цього. Порадили виготовити протез, що допоміг би їй ходити без болю й сторонньої допомоги. Протез був виготовлений і Леся користувалась ним довгий час – до березня 1891 року.

Протягом двох років консультують Лесю Українку різні лікарі, в тому числі в Харкові професор В. Грубе. Згідно консультацій два роки протягом двох місяців (липень-серпень) Леся проходить курс лікування в Одесі на Хаджибеївському лимані. Стан її дещо покращується, вона багато читає, пише вірші, перекладає поему В. Гюго «Бідні люди», бере лекції англійської та італійської мов.

У жовтні 1889 року в Одесі Лесі проводили масаж ноги. Масаж спричинив до загострення хвороби. В листі до брата Михайла вона писала: «Після тижня масажної курації нога моя розтродилась так, що й ступити було годі. Тоді я покинула його. Першу ніч я провела тоді, як тінь в Дантовому пеклі, – з плачем і скрежетом зубовним. На другу ніч затялась, не плакала і цілу ніч писала в ліжку, почала невеличку поему і, здається, по їй не видно, як мені приходить тісно при писанні». Перекладає на українську мову поезії Г. Гейне. Складає довгий список авторів і їхніх творів, які вважає за потрібне перекласти, висловлює свої міркування про потребу в перекладі того або іншого твору.

Оскільки стан здоров'я Лесі не покращувався батько везе її в Київ на консультацію до лікарів. Професор О. Рінек приписав двомісячне лежання з натягнутою тягарцем ногою і добрим харчуванням. Професор І. Павловський рекомендував витягування ноги протягом місяця, випалювання залізною голкою хворого суглоба, а потім поїздку на лиман або в Саки.

В цей час у Києві літературна молодь міста організовує гурток «Плеяда», учасники якого ставили собі завдання розвивати українську культуру, видавати популярні книжки, працювати для народу. Частину цієї великої роботи Леся Українка бере на себе, енергійно поринаючи у справи. З діяльністю «Плеяди» пов'язаний також початок праці Лесі Українки над прозовими жанрами. Та це був час не тільки невгамовної праці, крилатих злетів і буйних сподівань. Це одночасно й роки важких страждань молодої дівчини. Через хворобу доводилося довгі дні, місяці лежати прикованій до ліжка, відмовляти собі у звичайних людських радощах.

В середині березня Леся повертається в Колодяжне. Їй роблять витяжіння ноги за допомогою блоків та гирі в 9 фунтів на 8 тижнів, але через два місяці після зняття витяжіння біль в нозі не припинився. 2 травня Леся Українка закінчує вірш «Contra spem spero», а в червні поезії циклу «Сім струн»:

«До тебе Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться».

Так починається перша поетична збірка Лесі Українки «На крилах пісень» і тема ця одна з провідних у всій її творчості.

14 червня Леся Українка в листі з Колодяжного повідомляє маму, що вдома вона опікується сестрами й братом Миколою, займається господарством. «У мене нога болить як і перше», що примушує лежати. Лежачи «читаю Тена і варю варення, часами пишу вірші».

В липні-серпні місяцях Леся Українка разом з матір'ю на лікуванні в Криму. Проте здоров'я Лесі погіршується. Біль в нозі продовжується, ходити без милиць не може, і часто не може спати. В січні 1891 року вирішено поїхати у Відень на операцію до професора Більрота. Іван Франко повідомляє Олені Пчілці, що тепер у Відні у відомого хірурга Теодора Більрота галицький лікар Теофіл Окуневський, який може посприяти лікуванню Лесі Українки у Т. Більрота. Але Т. Більрот відмовився робити операцію – порадив пристосувати до хворої ноги протез, а літом поїхати в теплі краї.

Повернувшись в рідні краї, оскільки біль ноги не стихав, в травні з мамою і сестрою виїжджає в Крим, по дорозі знову відвідала консультацію професора О. Рінека. В Криму біль ноги дещо зменшився, але повернувшись у вересні в Колодяжне, нога знову почала більше турбувати. У листі до М.П. Драгоманова Леся Українка пише: «О якби мені не та нога, чого б я в світі натворила! Тепер в мене така буря й натиск твориться, що далєбі тісно жити на світі здається, а надто так жити, як мені тепер приходиться».

Протягом 1890-1891 років, навчаючи сестру Ольгу історії, яка вчилася у гімназії і не мала підручника, Леся Українка написала для неї книжку «Історія Стародавніх народів Сходу». Це перший в Україні підручник про первісне суспільство та історію індусів, єгиптян, асирійців, вавілонців, фінікійців та інших народів Сходу.

Хвороба призвела до того, що дівчинка зовсім не ходила до школи. Вона не закінчила жодного навчального закладу. Та здібна до науки і дуже працьовита Леся стала високоосвіченою людиною свого часу. Систематична, наполеглива праця над самоосвітою дала плідні наслідки. Маючи феноменальні здібності до мов дівчина знала майже всі європейські мови, а також старогрецьку і латинську – всього понад десять мов.

На початку січня 1893 року у Львові старанням І. Франка вийшла збірка віршів Лесі Українки «На крилах пісень». Леся разом з сестрою Ольгою поїхали в Київ, щоб вона могла брати уроки англійської мови і рисування. Матеріально в науці малювання взяла на себе бабуся Лесі. Два рази на тиждень вона ходила на уроки англійської мови, інші дні – в рисувальну школу, це привело до загострення хвороби і тому вона була змушена покинути навчання і повернутися в Гадяч. Декілька тижнів відпочивши, вирішила вкінці травня поїхати в Болгарію до свого дядька Михайла Драгоманова, який викладав у Софійському університеті. В Болгарії поетеса зустріла цікавих людей, друзів дядька. Зустрічі, розмови, спогади багато чого відкрили для поетеси, змусили її більше думати про роль і участь молодого покоління у громадському житті, політичних змаганнях. Разом з дочкою М. Драгоманова вивчали англійську мову, грали на фортепіано, а Леся Українка переклала з французького Моріса Верна «Історія і релігія жидів», а також працювала над циклом політичної лірики «Невольники пісні», в якому прощається з рожевими мріями юності і усвідомлює нові завдання митця:

«...Нестиму вінець,
Той, що сама положила на себе...
Треба шукати дороги тим людям,
що ходять в ярмі». (Північні думи)

Пройшов рік гостювання Лесі Українки у Драгоманових і батько 24 квітня 1895 року нагадує її, що вже пора повертатися додому: «Ластівочка, що зимувала разом з тобою, мила Зеїчко, вже повернулася і мостить гніздечко під Твоїм вікном і на Тебе чекає, а я скучив уже чекати і хочу знати, коли виглядати».

8 червня 1895 року несподівано від розриву аорти помер М.П. Драгоманов. Леся Українка була присутня при смерті дядька і на похоронах. Разом з усією родиною вона пережила велике горе – втрату дорогої людини. Дядько навчив її, як треба боротися з долею, як терпіти лихо, був незмінним ерудованим консультантом з питань історії та світової літератури.

Тільки 1 серпня Леся виїхала з Софії, а 9 серпня прибула в Колодязне. Рідний край суворо зустрів поетесу. В Києві панували обшуки та арешти. Вдома у Лесі почала боліти нога. Лікар М. Левицький рекомендував їй лежати. В грудні почали вприскувати в суглоб йодоформ, але це приносить тільки біль і не дає жодного полегшення.

Найкращими хвилинами життя поетеси був час її творчої праці. Вся поринала в неї, не помічаючи, як минають години. І в хвилини душевного піднесення, і коли на серці негода, а страждання сковувало тіло, праця ставала найкращою розрадою і порятунком. В цей час написана поезія: «Слово, чому ти не твердая криця!..»

«Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?»

Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?
Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!»

З червня 1897 року по 1898 рік Леся Українка вимушена лікуватися в Криму. Лікування в Саках Лесі мало допомагало. Вона тяжко зносила грязеві ванни. Після лікування в Саках Леся чулася дуже зле. Мало куди ходила, все більше лежала і читала, читала без кінця.

Дослідження вчених, зокрема Н.Н. Бурденка, показали, що лікування в Саках при кістково-суглобовому туберкульозі приносить не користь, а шкоду. Таке захворювання виключене з числа рекомендованих у Саках.

Влітку 1897 року Леся Українка познайомилася з Сергієм Мержинським, який перебував у Ялті на лікуванні. Проживав він постійно в Мінську й працював службовцем у конторі залізниці. Хворів на туберкульоз легенів.

Лесю і Мержинського єднали спільні погляди на життя, літературу, романтично-піднесене ставлення до революційного обов'язку, людяність, щирість і чесність. Мержинський цікавився творчістю Лесі Українки, високо її цінував, вважав надзвичайно талановитою.

В Криму Леся вперше покохала. Все забарвилось в кольори любові, якщо в любові є барви! Таке було почуття до Сергія Мержинського. Молодий, гарний, освічений, захоплений революційними ідеями, а також поезією, пробудив в молодій дівчині прекрасне почуття любові. Хвороба заставляла їх періодично жити в Криму і часто лікуватися в одних і тих самих лікарів. Вони мріяли про добре і світле майбутнє. Правда, Леся не дозволяла почуттям помилятися: із-за хвороби вона не вважала можливим створити сім'ю, що звело їх відношення до роману в листах, які переривалися рідкими зустрічами. Не можна заглиблюватися в почуття молодих людей – вони були такими, якими були.

Влітку 1898 року Мержинський відвідав Лесю в Гадячі, куди вона приїхала після лікування в Криму. До Києва з Ялти повернулася, бо це її було «во многих отношениях вредно», – так пояснила своє рішення батькам. Тут у Гадячі спокійніше, не було причин для порушення ладу життя її хворому організму.

Мержинський докоряв Лесі за втому, радив берегти себе, менше працювати. Проте це було найкраще, найщасливіше, незабутнє в житті Лесі Українки літо. Довго блукали полями, вибиралися на старовинні степові могили, плавали човном по річці Псьол. Та С. Мержинському треба було виїжджати на роботу до Мінська.

Леся на осінь вибиралася з Гадяча до Києва. І знову починалися київські шалені дні, праця ночами, нові твори, громадські справи. Це

були роки особливого напруження фізичних і духовних сил. Працювала не покладаючи рук і як письменниця, і як громадянка. Не працювати Леся не могла. Дуже важлива думка про відношення до творчості міститься в листі українському письменнику Осипу Маковею: «У мене ж сей настрої поетичний залежить найбільш від того, яка погода в душі, і я пишу найбільше в ті дні, коли на серці негода, тоді чогось швидше робота йде» (1893).

А сестрі Ользі, з якою вона була більш ніж рідна і якій хотіла, щоб вона знала все про неї – і веселе, і сумне в листопаді 1897 року Леся писала: «Кругом так багато роботи, а людей до праці так мало, що гріх бути інвалідом, треба перестати ним бути, коли не можеш зараз, то через рік, через два, через три, а все-таки треба вийти в люди! Я вийду або під ножем пропаду, а так не зостанусь... Не скрию від тебе, що бувають у мене хвилини розпачу, коли мені здається, що все даремне, що я от-от упаду на дорозі і важкий хрест задавить мене, але се хвилини тільки...»

Аналітичний розум Лариси, спостережливість за роботою лікарів, дозволили їй виносити продумані вердикти. Тож, наприклад, в листі від 11 січня 1895 року до М.І. Павлика вона писала: «Нема гірше, як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість, як у Нотнагеля), ніж pomoже рецептами». Мова йде про віденського професора Германа Нотнагеля, що передбачив смерть пацієнта від розриву аорти і сказав про це самому хворому. Не можна не згодитися. А як тоді бути із сучасними уявами – нічого не скривати від хворого?!

Матеріальні нестатки сім'ї Косачів призвели до того, що вони змушені були передати землю з будівлями в Колодяжному в оренду драгунському офіцеру, а самі переселились до одного з будинків, який до цього часу мав допоміжне призначення. В цей час у Лесі почався біль у нозі. І за порадою лікарів вона почала курс лікування уколами йодоформу в суглоб. Таке лікування лікаря Сапежко не дало жодного полегшення і приносило тільки біль.

Леся була дуже терпляча до болю. О. Стешенко (Старицька) згадувала про ту велику мужність, з якою Леся Українка переносила страждання: «Я випадково потрапила в той час, коли професор Сапежко зробив Лесі укол в ногу. Це надзвичайно болюча операція. Але Леся без анестезії перенесла її стоїчно. Професор Сапежко говорив, що такого терпеливого пацієнта він у своїй практиці не зустрічав: «У мене при такій операції пацієнти-мужчини ведмедем ревуть, а тут тендітна жінка зціпила зуби і мовчить».

«...хто сказав, що я слабка,
Що я корюся долі?
Хіба тремтить моя рука
Чи пісня й думка кволі?
Ви чули, раз я завела
Жалі та голосіння, –
То ж була буря весняна,

А не сльота осіння».

В Ялті нею опікувався лікар, вірменин за національністю М.С. Деріжанов. Леся навіть дає уроки брату лікаря, що дозволило їй платити за помешкання на 15 карбованців у місяць менше. В домі доктора їй було комфортно, затишно і по-домашньому тепло. В знак прихильності і вдячності Леся подарувала докторові нею вишиту українську сорочку. Пізніше написала драму «Іфігенія в Тавриді».

Тим часом слава Лесі Українки як видатної поетеси вже ширилася Україною. В грудні 1897 року в Київському літературно-артистичному товаристві вперше була виголошена доповідь про її творчість.

В листопаді 1898 року Леся Українка познайомилася з Климентом Квіткою. Довідавшись, що К. Квітка збирає та вивчає народну музику і вже записав чимало українських народних мелодій, Леся Українка запропонувала йому записати всі пісні, які вона зберігає в своїй пам'яті.

Оскільки нога її і далі турбує, вона мріє про операцію, щоб назавжди побороти багаторічну недугу і стати нарешті здоровою людиною. В грудні з Берліна в Умань приїжджав професор Е. Бергман і Леся Українка поїхала з Києва до нього з проханням зробити операцію ноги. Він погодився зробити операцію в середині січня наступного року в Берліні.

Професор Е. Бергман, випускник Юрьєвського (Гартуського) університету, один з перших вводить в практику асептичні методи. Брат Лесі Михайло також закінчував фізичний факультет того ж Юрьєвського університету. 7 лютого 1899 року в берлінській клініці професор Е. Бергман Лесі Українці зробили операцію на нозі, після чого вона ще довго вимушена була лежати в гіпсі. Операція пройшла успішно, хвора видужала: клініка виставила рахунок – за пансіон, лікування і утримання 625 марок 10 пфенігів, що негативно позначилось на матеріальному стані сім'ї Косачів.

З тих берлінських днів починається знайомство, що далі переросло в глибоку товариську приязнь, Лесі українки з Ольгою Кобилянською. Спочатку заочно, листовно, а далі письменниці зустрілися особисто.

На запрошення Лесі у 1899 році Ольга Кобилянська приїздить на Східну Україну. Майже цілий серпень гостює у Лесі в Гадячі на Полтавщині, де поетеса після берлінської операції поправляла своє здоров'я. Леся грала Кобилянській Шумана і Шопена, українські народні пісні у власній імпровізації. Водночас Леся займається літературною творчістю, зустрічає 1900 рік і мріє про північні подорожі.

Вже 5 лютого Леся виїжджає з Києва до Мінська. В Мінську зустрічається з С. Мержинським, який повернувся з санаторію в Ялті. Сергій Мержинський дарує її репродукцію картини Рафаеля «Сікстинська мадонна» з дарчим надписом. За свідченням сестри Ольги, Леся Українка з цією картиною не розлучалася, завжди мала її при собі. Після Мінська на десять днів Леся їде в Петербург, звідти переїжджає до

Дерпту і гостює в родині брата Михайла, який там працював. З Дерпта виїжджає до Риги і чотири дні гостює в тітки О. Тесленко. Після Риги з 5 до 9 березня знову повертає в Мінськ, щоб побачитись з своїм другом С. Мержинським. Повернувшись в Київ вже 23 березня Леся Українка бере участь в святкуванні сотих рокових Г. Гейне і виступає з рефератом «Про основні мотиви творчості Гейне», який підготувала в час північної подорожі.

2 березня вона одержує листа від лікаря і друга С. Мержинського Еліасберга, який повідомляє про погіршення здоров'я Сергія. Мержинський просив Лесю приїхати до нього, пише, що «при мені йому навіть гинути буде легше». Мати, зважаючи на довголітню хворобу дочки, яку, нарешті, після довгих складних зусиль, небезпечної операції, вдалось загамувати, не радила їхати до хворого з відкритою формою сухот.

Та Леся думала інакше. Для неї це не було безрозсудство. На олтар дружби і любові вона могла покласти, не задумуючись, найвищу жертву. І 7 січня 1901 року приїхала в Мінськ, щоб доглядати хворого С. Мержинського. В цей період, як писав в спогадах К.В. Квітка, «серед шарпаючи нерви обставин і найбільшому піднесенні сили за одну ніч була написана «Одержима». У цьому драматичному творі відбилися біль і горе, самозреченість і любов, подолати їх до кінця днів так і не вдалось. В листі Іванові Франкові від 14 січня 1903 року вона підкреслювала: «Я її в таку ніч писала, після якої буду, напевне, довго жити, коли вже тоді і жива осталась. І навіть писала, не перетравивши тугу, а в самому її апогеї». Ся річ відразу здобула признання усіх, кому показана.

Два місяці Леся не відходила від хворого відкритою формою легеневого туберкульозу і він помер на її руках. К. Квітка в листі до Д. Косарика писав: «У Мінську Леся Українка нажила нову хворобу – туберкульоз легенів».

Після смерті С. Мержинського у Лесі різко загострилось захворювання. Тільки творчість допомагала приглушити біль втрати. В цей період у Лесі Українки починається глибоко психологічна інтимна лірика, яка розкриває драму людського серця і водночас висвічує нові грані, нові прикмети творчого обдарування поетеси. Леся перекладає поезії Г.Гейне. Життя стрімко йшло вперед. Після смерті С. Мержинського Леся Українка приїхала до Києва. Приголомшена горем Леся шукає розради для зраненої душі.

Тривале перебування в Криму приносило полегшення, але не було панацеєю, та й витрати перевищували можливості. Часто Лариса знову поверталась в Київ і в маєток батька – село Колодяжне на Полтавщині. Щоб якось відновити фізичну і моральну втому, Леся вирішує поїхати в гості до письменниці Ольги Кобилянської на Буковину і Гуцульщину. Вона любила бувати в цих місцях, спілкуватися з доброзичливими людьми, слухати народні казки і легенди. Тут також її оглядає лікар, який радить їй жити в горах і то чим вище, тим ліпше, потрібно вибрати місце

з чистим повітрям. Декілька разів зустрічається з Іваном Франком, а також бачиться з В. Стефаником, В. Гнатюком, О. Маковеєм, М. Павликом. Краса Карпат, смереками напоєне повітря, мандрівки Гуцульщиною, зустрічі з друзями-письменниками допомогли перебороти тугу і фізичну недугу. Леся Українка поволі, але вже пильніше береться до творчої праці.

Подорожуючи Буковиною, Леся Українка втретє зустрілася з музично обдарованим Климентом Квіткою, що теж шукав у Карпатах гарного кутка для лікування.

Повернувшись в Колодяжне Лесю оглядав доктор, інтелігентна людина і письменник Модест Левицький, загальне спілкування з яким було дуже приємним. Він в черговий раз призначив загальнозміцнюючі процедури, ванни, свіже повітря, прогулянки.

Леся із задоволенням приїжджала в Київ, бачилася з друзями, відвідувала поетичні вечори і театральні спектаклі. Дім Косачів приваблював інтелігентних людей і був завжди переповнений. Зустрічі з лікарями продовжувались і в Києві. Ремісії чергувалися із загостреннями і спробами знайти спосіб полегшення страждань.

Одним з блискучих Київських лікарів того часу був професор Ф.Г. Яновський. Він відрізнявся не тільки високим професіоналізмом, але і яскравими душевними якостями. Спеціаліст з лікування туберкульозу, він сприяв відкриттю в Києві туберкульозного інституту, який сьогодні носить його ім'я. Ф.Г. Яновський використовував в лікуванні найновіші методи, робив все можливе і неможливе. За його порадою Леся проходила фізіотерапевтичні процедури в приватній клініці доктора Й. Дейча.

Оскільки стан здоров'я її не покращувався, за порадою всієї родини Косачів 18 листопада 1901 року Леся виїжджає на лікування до Сан-Ремо, живе в сім'ї Садовських, а опікується нею лікар Невадуров. Тут лікарі забороняють всяку серйозну роботу, щоб нічим не втомлювалася. «Мусить визнати, що опрацювання статей досить її втомлювало. Тепер буде тільки читати та нотатки робити». Більше п'яти місяців була Леся в Сан-Ремо і 7 травня 1902 року вона повертається в Київ, але на два тижні повертається в Швейцарію на консультацію до лікарів. «Буде лікуватися не для того, аби не згинути, а для того, щоб жити людиною, а не скрипучим деревом, що два віки живе та обидва без користі». В Цюріху була на прийомі в лікаря Ейхгорета. Він рекомендував ще раз поїхати на зиму до Італії. В Київ повертається через Відень, де була на прийомі в лікаря Нотнагеля. Але стан здоров'я Лесі не покращується і вона знову з жовтня 1902 року по травень 1903 років лікується в Сан-Ремо, займається публіцистикою, спадщиною М.П. Драгоманова, перекладацькою діяльністю. Безділля дуже її втомлює. Ані краса країни, ані лагідність південного клімату не приносили душевного спокою. Чужина завжди викликала велику тугу за рідним краєм.

Дух поезії і тут характеризується гарячою вірою в силу людського духа і втрата цієї віри для неї рівнозначна смерті. Мотиви її лірики: «Убий – не здамся!». Вона не піддається ні ударам життя, ні відчаю, ні сумнівам і залишається вірною своїм ідеалам, які освічують її лірику і освітлюють її шлях.

Яку треба було мати відвагу духу, щоб серед тої, здавалось би, нічної суспільної заледенілості гукнути в пільму:

«Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла».

Стан здоров'я в Сан-Ремо її погіршується. Лікарі обмежують час її літературної праці, а їй конче потрібний заробіток, бо дедалі трудніше жити без власних безконтрольних фондів.

Дорогою додому, в зв'язку з погіршенням здоров'я, Леся Українка їде в Цюрих на консультацію до професора Гюгенена, а звідти у Відень на пораду до лікаря Нотнагеля. 7 червня Леся повернулася до Києва.

30-31 серпня 1903 року в Полтаві відбулася визначна громадянсько-культурна подія – відкриття пам'ятника зачинателів нової української літератури – Іванові Котляревському. В цьому святі взяла участь й Леся Українка, де зустрілася з багатьма українськими літераторами і культурними діячами, з якими спілкувалася лише листовно.

«Тридцятилітня війна» з туберкульозом, як називала сама Леся Українка своє безконечне лікування, гнала її світами. Дві зими – 1902-1903 років – прожила в Італії. Помітного покращення немає. Повернувшись додому, Леся турбувалася своїм майбутнім. Їхати в далекі теплі краї, Італію чи Єгипет, нема грошей. Лишатись на зиму в Києві надто небезпечно. Україна сприятлива для неї тільки влітку, коли є вдосталь тепла і сонця.

Можливо, що вона тоді мала серйозний намір побувати на Кавказі, де і зима тепла, і життя трохи дешевше. До того ж у Тбілісі другий рік працював на посаді помічника секретаря окружного суду її товариш Климент Квітка. Цього літа він гостював у Зеленому Гаї, і, звичайно, вони, мабуть, не раз обмірковували це питання.

Служба давала засоби до життя, він, як талановитий музикознавець, збирав і видавав народні пісні в нотних записах. У тяжкі часи, що їх у Лесі не бракувало, він часто був поруч з нею, товаришив їй у подорожах. Поступово дружба міцніла.

Крім щедрої музикальної обдарованості Климент Квітка [Кльоня] подобався Лесі своєю лагідністю, скромною поведінкою і здатністю відчувати та розуміти прекрасне.

У родині Косачів по різному дивилися на цю дружбу. Особливої зацікавленості брати чи сестри не виявляли. Лише батько і мати все

брали близько до серця. Вони не схвалювали Лесиної симпатії до Квітки. Мабуть, їм здавалося ненормальним те, що він значно молодший від Лесі, що й сам безпорадний в житті. Піклуючись щоденно тяжкою долею доньки, підтримуючи як тільки можна її життя, батьки оберегали її від різних незгод і тому дивились стурбовано й з страхом на її майбутнє.

Батьківське незадоволення не спиноло Лесю – вона йшла своєю дорогою, за власним почуттям і розумом. Мабуть, дорогою до Києва дочка таки зламала батьківську «опозицію» й добилася згоди на виїзд до Тбілісі, бо ж після повернення з Полтави вона через кілька днів була вже в Одесі, де її чекав К. Квітка. Звідси подорож тривала морем.

Не встигла Леся Українка влаштуватись на новому місці та відпочити після довгої дороги, як її вразило несподіване горе. 3 жовтня 1903 року в Харкові від запалення легень помер брат Михайло – нерозлучний товариш дитинства, кращий друг і порадник.

За вісім років її спіткали три надзвичайних втрати: М. Драгоманов, С. Мержинський, Михась. І кожен з них був часткою її душі, її ідеалу. Втрата брата надовго травмувала поетесу. При всій своїй тверезості духу довго не могла позбутися почуття пригніченості, якогось отупіння.

Будь Леся самотньою, їй, звичайно, було б ще тяжче, і хто знає, чи не зрадила б її воля духу. Та вона мала друзів. Багато друзів. Хай далеко, проте вони стежили за її життям, творчістю, а це зобов'язувало напружувати останні сили, аби не зрадити. Були друзі і поруч. Ось тут випробувувалась і гартувалась дружба Климента Квітки.

Під час перебування в Грузії приязнь між ними поглибилася. В листі за 22 червня 1902 року О. Кобилянській Леся Українка писала: «Я не знаю, яка буде форма чи формула наших відносин, але одно певне, що ми будемо старатись якнайменше бути нарізно один від одного і якнайбільше допомагати одно одному – се головне в наших відносинах, а все решта другорядне».

Перед від'їздом в Україну Леся Українка в квітні була на прийомі в лікаря, який визнав, що в грудях хворобливі процеси спинилися, залишилися тільки сліди від того, що було. Перебування в Грузії сприяло лікуванню туберкульозу легень.

Повернувшись в Київ, Леся бере участь в громадському житті Києва. Ведеться праця над створенням спілки письменників і об'єднання жінок, організовується бібліотека при «Просвіті». В 1904 році виходить ще одне видання поетичних творів Лесі Українки під заголовком «На крилах пісень» дуже скалічене цензурою. Переважна більшість поетичних творів письменниці, написаних в 1904-1905 роках не друкувалася за її життя, але важкі часи не зламали поетесу, не спотворили її ідеалу, не примусили зректись переконань.

Влітку 1905 року поетеса живе на Полтавщині, в Києві і на Волині, а 11 жовтня вона поїхала до Петербурга, щоб доглядати сестру Ізидору,

яка захворіла на тиф. Петербург зустрів Лесю Українку марсельською й нескінченними потоками демонстрантів. 18 жовтня Леся взяла участь в демонстрації, пройшла з колоною демонстрантів до Казанського собору, а далі спостерігала за нею, стоячи на сходах собору. Казала із захопленням, що то було величезне імпозантне видовище, сильне і вражаюче. В Петербурзі вона написала статтю про автономію України.

Громадські справи та творча робота над новими драматичними творами заповнили письменницю настільки, що вона забула про будь-який режим свого побуту, відмовилась від профілактичного лікування і лікарських порад. Дві зими підряд (1905-1906) нікуди з Києва не виїздила. Взагалі ж це були останні Лесині зими в Києві.

Жандармське управління також працювало на повну потужність. В листі Леся Українка сестрі Ользі в Прагу 4 лютого 1906 року пише: «Невтішними є відомості про життя в Києві, все одноманітне, тільки й чути: ... того посадили, того обтрусили, того ще раз посадили, того знову обтрусили – от і все». Сама пережила трус, коли була в гостях у Оксани Стешенко на іменинах: «Проте у мене (та й не в одній мене) нема почуття безнадійності і подоланості, та думаю, що до того й не дійде, хоч жити дуже трудно і прикро».

Майже через рік в ніч з 17 на 18 січня 1907 року у помешканні Косачів жандармське управління шість з половиною годин здійснювало обшук. Було заарештовано Лесю Українку, її сестру Ольгу, М.В. Лисенка, Б.Д. Грінченка. Не дивлячись на арешти і залякування Леся Українка, її мати Олена Пчілка, Микола Лисенко і Павло Житецький вже 24 січня пишуть лист міністру народної освіти в Петербурзі з проханням дозволити навчання в школах українською мовою.

Але царський уряд нищив усе, що нагадувало Україну та її культуру. Закрито «Просвіту», українську бібліотеку. Заборонено книжково-видавничу справу, заборонено відкривати українську школу в Києві, що її запроектувала громадськість.

Усе це разом руйнувало Лесине здоров'я. Дуже її втомлює велике товариство, в середовищі якого багато галасу і дискусій різних на гострі сучасні теми. В березні 1907 року Леся Українка на прийомі в лікаря Фаворського, який ствердив, що туберкульозний процес в легенях припинився, але в зв'язку із загальним поганим станом здоров'я, буде корисним, коли вона поїде в Крим. Відкладати було вже нікуди – 9 березня вона разом з Квіткою виїхала до Ялти на лікування. Квітка на той час почував себе не на багато краще від неї. Кволий з природи, він переніс багато лиха, коли вчився, а також у перші роки служби в не кращих закутках Російської імперії. Тепер же добився, щоб його перевели з Київської губернії в Сімферопольський суд, де він буде мати більше часу, присвятити своє життя музиці і фольклору.

Мабуть в Криму остаточно й домовилися про одруження Лесі з Квіткою. Вони повернулися до Києва і без найменшого розголосу 25 липня 1907 року в середу у Вознесенській церкві обвінчались.

Климент Васильович Квітка давно любив Лесю. Його почуття були настільки глибокі і світлі, що він прагнув допомогти Лесі доглядати за помираючим С. Мержинським. Таким був чоловік Лесі Українки. Він трепетно оберігав пам'ять про Лесю, виконуючи всі її заповіді і побажання. Як не дивно, рідні, особливо мати, не схвально відносилися до одруження дочки, вважаючи не рівним з погляду соціального і майнового стану. В цій історії Леся проявила настирливість і неочікувану для родичів непоступливість. Вони таки одружилися. Чоловік також хворів туберкульозом і тому їм обом приходилося жити в Криму та в інших місцях.

Настав зовсім новий етап життя. Леся практично з липня до грудня місяця не одержувала матеріальної допомоги від батьків і доводилося шукати засоби для існування. Основне навантаження лягло на Лесю. Вона багато працювала: займалась перекладами, давала уроки тощо. І тим не менше, з метою лікування виконувала поради лікарів. В цей період захворів і батько, який дуже Лесю любив. Він продає належну Лесі Українці землю в Турчині за 8000 карбованців і цю суму пересилає їй в Ялту.

На початку листопада Леся пише мамі, що була в лікаря, який знайшов у неї хворобу нирок, а на початку грудня лікар Тамбурер діагностував у неї туберкульоз нирок. Після операції кульшового суглоба був анкілоз того суглоба і тому лікарі в Ялті не могли дослідити кожен нирку зокрема, побачивши, що в неї туберкульоз нирок, чомусь думали, що лише одної і пропонували зробити операцію.

У квітні 1908 року Леся Українка і К. Квітка приїжджають у Берлін до професора Ізраелі на консультацію. При обстеженні у Лесі Українки був діагностований туберкульоз обох нирок, а також сечового міхура. Операція неможлива. Її призначають кліматичне лікування й лікування іхтіолом та сироліном поперемінно. З Берліна Леся і Квітка повертаються в Київ, а з Києва поїхали в Євпаторію. Л.М. Старицька-Черняхівська згадувала: «... Вернулась вона з Берліна з ясным розумінням холодного неминучого вироку передчасної смерті. За медичними прогнозами їй залишалось право на два роки життя – вона прожила майже 7 років».

В грудні 1908 року подружжя виїхало в Грузію і зупинилося в Телаві, звідки видно Кахетію і Алазанську долину аж до Кавказьких гір, що нагадував Лесі береги рідного Дніпра.

17 січня 1909 року на відзнаку 25-ліття літературної діяльності Лесі Українки в Київському театрі Крамського гурток українських артистів ставить драму Лесі «Блакитна троянда». П'єса була написана в 1896 році. Авторіві 25 років, 15 років з яких вона хворіє і лікується. Один з глибоких мотивів п'єси – розмірковування про спадковість, допустимості або недопустимості із етичного розуміння подружніх відносин. «О, той, кому нагрожується страшна хвороба, не повинен би одружитись, се

просто злочин... діти таких слабих не тільки можуть, а навіть повинні думати про се..? Доктор пробує знизити в головній героїні жар пристрастей: «як станемо розбирати, в кого яка мати, та дід, та баба, то половину людей прийдеться хіба в ченці постригти». Знаю я таких, що здається всі ворони каркали на їх шлюб, а вони собі живуть любесенько, дарма, що у Крафт-Ебінга та Вейсмана благословення не просили». Згадка Крафт-Ебінга і Вейсмана підкреслює не тільки освіченість письменниці, але і глибоке знаомство з тогочасними біологічними відкриттями.

Відкриття Моргана-Вейсмана, роль спадковості в причинах розвитку багатьох захворювань, зрозуміло, що хвилювали Ларису Петрівну. Вона тривалий період відкидала думку про заміжжя. Лише через багато років зважилась на шлюб з людиною, яка, як і вона, хворіла на туберкульоз.

У квітні помирає батько Лариси і Олені Пчілці тепер стає надто тяжко утримувати всіх. Окрім того, треба думати, як допомогти Лесі, якій в Грузії не легше і єдиний порятунок – це виїхати на зиму до Каїра.

Щоб мати кошти на своє утримання Леся дає уроки французької й німецької мов, інколи має випадкову роботу – укладання та переписування торговельної кореспонденції.

У листопаді 1909 року Леся і Квітка виїхали в Єгипет на зиму. В Каїрі її відвідує Д.І. Яворницький і Й. Білінський. Одержує ін'єкції туберкуліну, але в травні 1910 року повертається на Кавказ з невиразними здобутками щодо здоров'я. Діяльна, енергійна натура письменниці не хотіла хилитись, коритися хворобі. В останні роки Леся Українка працює в якомусь особливому напруженні, ніби поспішаючи. Сказати хотілося багато, а часу залишилось мало. Вогонь творчості змагався з гарячкою хвороби. Гонорари з публікації нових творів були мізерними. Все це принижувало і втомлювало.

У грудні мати висилає Лесі Українці 800 карбованців, що дає змогу знову поїхати на лікування в Єгипет і пробути без додаткового заробітку. В Єгипті Леся перебувала три зими, але стан здоров'я її не покращувався. В одному з листів вона призналася: «Щодо мене, то і тутешній лікар воліє мене ніяк не зачіпати, бо людей з такою «рідкою» слабкістю, як у мене, він сам признається, бачив тільки двох за весь свій вік – і не знає, як з такими обходитися. Тим часом се шкода, що нема хоч яких паліативів, бо досить мене мучать всякі болі в поражених місцях і те, що раз-у-раз нудить (сього торік не було), але видко, окрім Єгипта, нема мені лікарства, бо приписаного мені іхтіолу не приймає мій організм, а від сироліну виразних наслідків не бачу. Через те я все марю про Єгипет».

Повернувшись з Єгипту в Україну, потім їде знову у Крим, Кавказ. Не дивлячись на хворобу, Лариса Петрівна прагне вести життя здорової людини. Як тільки недуга відступала, вона охоче подорожувала, знайомилася з визначними місцями країн, куди закидала її доля. Враження

лягали на папір, створюючи особливий стан філософських роздумів, прозрінь, передбачень. З-під пера визначного поета виходили нові поезії, драми, критичні статті і нариси. Ця частина життя залишалась якось непідвладною житейським бідам. Якраз творчість допомагала жити. Але бували і сумні та журливі періоди, коли надія зникала...

«Ще старість не прийшла, а все минуло
Не раз мені стає перед очима,
І я дивлюсь так пильно, мов боюся,
Що більш мені не прийдеться побачить
Того садочка спогадів моїх,
Що міниться барвистими квітками».

(із циклу «Невольницькі пісні». 1901)

В листі А.Ю. Кримському від 14.10.1911 р. Леся Українка пише: «Як добре зважити, то перелому я ніколи не зазнала, хоча, запевне, еволюція була і в мене. Життя змінювало тільки обстановку довкола мене (ну, і кості мої, як траплялося), а вдача моя, виробившись дуже рано, ніколи не мінялась, та вже навряд чи й зміниться». Далі мова про процес свого ідейного та естетичного зростання. Пише про риси свого характеру, свою долю: «Життя моє не було убогим, і сором було б мені плакати на нього».

За спогадами Л.М. Старицької-Черняхівської в цю третю подорож до Єгипту Леся Українка була слаба і страшенно квола, але сама вирушила морем, де саме був осередок воєнних дій, де скрізь можна було натрапити на міну або вскочити в яку дуже неприємну і довгу блокаду. «То краще ж наскочити на міну, ніж давати бацилам доїдати себе», – сказала Леся і вирушила в далеку подорож.

«Хто не жив посеред бурі,
Той ціни не знає силі,
Той не знає, як людині
Боротьба і праця милі.
Хто не жив посеред бурі,
Не збагне журби безсилля,
Той не знає всієї муки
Примусового безділля». (Епілог. 1911)

Але в квітні, покидаючи Єгипет, Леся Українка писала О. Кобилянській, що увесь час вона почувала себе настільки погано, що «довелось пролежати або просидіти в пансіонаті».

З Єгипту Леся Петрівна на місяць повертається в Київ, а звідти, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я – в Кутаїсі. В Києві українська громадськість влаштувала поетесі врочисту зустріч.

Лікар Й. Дейч рекомендує Лесі в Києві літом не засиджуватись, лікуватись сонцем. 29 травня за півтора місяці до смерті Леся Українка пише матері з Кутаїсі: «...Тим часом треба платити за квартиру, треба їсти-пити та ще й хоч трохи ліків купувати, бо я нездужаю, температура

щодня підвищена (дуже часто вище 38⁰), і вся єгипетська поправка вже, здається, відходить в легенду. Речі продовжуємо продавати, але не завжди є на них покупці...».

Через два тижні Леся в листі сестрі Ользі повідомляє про важкий стан здоров'я і злидні. Через 10 днів К.В. Квітка пише О.П. Косач-Кривинюк, що «Леся була така хвора, як ще ніколи раніше і він визвав Ізидору. Лесяю обов'язково потрібно перевезти в місцевість з сухим кліматом, але це трудно в матеріальному відношенні. Години відчаю змінюються в неї хвилинами надії».

Дізнавшись про тяжкий стан доньки, Олена Пчілка кинула всі свої редакторські та видавничі турботи і разом з найменшою донькою Ісидорою 4 липня приїхала в Кутаїсі. Рідній матері важко було впізнати Лесяю – так її вимучила недуга. Згораючи від високої температури, вона продиктувала матері конспект майбутньої драматичної поеми з давнього єгипетського життя.

Наступного дня зібрався консилиум лікарів у справі здоров'я і лікування Лесі Українки. Консилиум вирішив повезти Лесяю «в гори, де досить висока і суха місцевість – в Сурамі». «Притомність цілковита; в кращі години Леся говорить досить жваво і бадьоро, а се обманює – можна подумати, що вона не дуже слаба» – писала мати дочці Ользі за 6 днів до смерті Лесі.

Климент Квітка згадував, що Леся ніколи не боялась смерті, але страшилася маразму – більш за все її турбувало не помітити порушень і в такому стані писати. Таке велике в неї було почуття честі і відповідальності.

Наступного дня мати пише дочці Ользі: «Вид у Лесі дуже змінений: страшно схудла, просто – такі самі кості. Погляд у Лесі такий, що я давніш у неї такого не бачила; такий буває тільки в дуже хворих людей».

9 липня Лесяю перевозять із Кутаїсі в Сурамі, а 13 липня мати написала дочці Ользі із Сурамі: «Взагалі Лесин стан такий поганий, що я вже трачу всяку надію». Стан хворої постійно погіршувався і 19 липня в першій годині ночі Леся Українка померла на руках матері й у присутності чоловіка.

20 липня труну з тілом Лесі Українки перевезено поїздом з Сурамі до Києва. Поїзд до Києва прибув 25 липня. Похорон Лесі Українки перетворився на велику народну демонстрацію. Поліція заборонила нести труну на руках, як того хотіли громадяни, заборонила промови, співи, жандарми зрізували на вінках червоні стрічки з написами. Тіло її поховали на Байковому кладовищі біля батька і брата Михайла.

В жадобі життя, в жадобі творчості, в жадобі пізнання й праці Леся Українка стала досвітнім вогнем всього передового, всього мужнього, всього найкращого в народі, що звелося на боротьбу проти соціального і національного поневолення. А слово Лесі Українки, як і слово

Тараса Шевченка та Івана Франка, насамперед було зброєю в боротьбі за прийдешнє. Хіба можна повірити, що це слово в одежі вогню, яке злетіло до вершин емоційності й соціальної пристрасті, забриніло на зболілих устах хворої людини? Не забудьмо ж слова Івана Франка, що ця слабосила і хвора дівчина є найбільш мужнім поетом України.

При всій витонченості й ранимості натури зусиллям волі, мислі і доброти вона піднялася над своїм болем, зуміла почути інших і, перейнявшись гірким становищем свого народу, дійшла такої внутрішньої узгоди з ним, що навіть біль поетеси стала явищем суспільним.

Зі всією щирістю і гіркотою визначала вона становище свого покоління:

«Орлині крила маєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі».

Тяжко хвора тілом, поетеса-борець була велетом душею, вона жила героїчним, утверджувала героїзм і сама була з нескореного племені героїв. Тож недарма її улюбленим образом був образ Прометєя.

Життя краяло поетесу глибоко і нещадно... Кажуть її бачили згорбленою і самотньою, сірим туманом закутану, в останній її приїзд до Києва в 1913 році. Вона налягала всім своїм тілом худеньким на одну ногу, перевалювалась, ледве трималась за рятівну палицю. Тільки дивовижно великі очі світили на все обличчя, бездонні горе-очі світилися невимовним сумом, йшло цих двоє очей, несли вони вимучене тортурями хворою стражденне тіло і нескорену душу.

Від юних літ Леся жила і розвивалася під впливом своєї матері. Від неї вона пройнялася тим романтичним націоналізмом, який так позначився на її творах. Від неї її глибоко вкорінилася в душу демократична і беззастережна любов до рідного краю.

Олена Пчілка, як мати і як письменниця, змагалася з панівною ідеологією, оберігала від неї своїх дітей. Вона виховала шестеро дітей – два сини і чотири доньки – і ні одного серед них, хто б змарнував життя. Всі шестеро стали справжніми громадянами, чесними, корисними для свого суспільства.

Література

1. Антоненко Н. За духа нації: Леся Українка: життя і творчість / Н. Антоненко. – Краків: Україн. в-во, 1941. – 66 с.
2. Бабишкін О. Леся Українка: життя і творчість / О. Бабишкін. – К.: Держлітвидав, 1955. – 475 с.
3. Борисюк Т. Трагедія великого роду (про трагедію рідних Лесі Українки) / Т. Борисюк // Літературна Україна. – 1991. – 1 серп. – С. 7.
4. Варварцев М. Леся Українка в Сан-Ремо (1901-1902 рр.) / М. Варварцев // Укр.газета плюс. – 1994. – 12-25 трав.(№10). – С. 4.
5. Гуць В.В. Леся Українка: життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / В.В. Гуць, Н.Л. Россошинська. – К.: Рад. школа. – 1979. – 277 с.
6. Косач-Кривинюк О.П. Леся Українка: Хронологія життя і творчості / О.П. Косач-Кривинюк // Луцьк, Волинська обл. друкарня. – 2006. – 923 с.
7. Чіп Н. Леся Українка: сюжети з життя в ілюстраціях і документах: фотокнига / Н. Чіп, І. Веремеєва. – К.:Спалах. – 2001. – 167 с.
8. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М.О. Мороз. – К.: Наукова думка. – 1992. – 630 с.
9. Ольшанський І.Е. Леся Українка: містика імені і долі / І.Е. Ольшанський. – Луцьк: Терен. – 2004. – 67 с.
10. Костенко А.І. Спогади про Лесю Українку: мемуари / А.І. Костенко. – К.: Дніпро. – 1971. – 482 с.
11. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки (1894-1907 рр.) / Л. Старицька-Черняхівська // Наука і культура. Україна: щорічник. – К., 1989. – 23 с.
12. Кавун О. Прекрасна колиска моїх страждань: до 125 річчя з дня народження Лесі Українки / О. Кавун // Голос України. – 1996. – 6 січ. (№3). – С. 6.
13. Леся Українка. Документи і матеріали 1871-1970 / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1971.
14. Бажан М. Мужність і ніжність / М. Бажан // Вітчизна. – 1978. – №9. – С. 159-165.
15. Челепик В. Рідний край і чужина / В. Челепик // Українська культура. – 1991. – №11. – С. 12-13.
16. Ніколенко В. Підозра на діагноз: рецензія на кн. Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine» Леся Українка в конфлікті міфологій / В. Ніколенко. – К., 2007, 2008. – №9/10. – С. 174-177.
17. Косач Є. З сімейних спогадів / Є. Косач // Леся Українка. Публікації. – К.: Видав.акад.наук УРСР, 1956. – С. 254-261.

18. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки / К. Квітка // Спогади про Лесю Українку. Леся Українка: Публікації; Статті; Дослідження. – К.: Видав.академії наук УРСР. – 1956. – С. 219-245.
19. Косач-Борисова І. Фрагмент спогадів. Леся Українка / І. Борисова // Публікації. – К.: Видав.акад.наук. – УРСР. – 1956. – С. 302-318.
20. Лихтенштейн И.Е. Преодоление. Леся Украинка / И.Е. Лихтенштейн // Новости медицины и фармации в мире. – 2014. – №9-10. – С. 24-27.
21. Богдан С. Пиши мені мамочко / С. Богдан // Дивослова. – 2011. – №5. – С.35-41.
22. Романов С. Бажаю так скінчити свій шлях, як починала: з співом на устах! / С. Романов. – День, 2009. – №133. – С. 7.
23. Леся Українка. Я любила вік лицарства / Леся Українка. – К.: 2008. – 365 с.
24. Леся Українка. Нехай мої струни лунають / Леся Українка. – Луцьк^ Волинська обл. друк, 2009. – 224 с.
25. Леся Українка. Твори / Леся Українка. – К.: Дніпро, 2000. – 630 с.
26. Ксендзук Е. Я житиму сльозою серед співів / Е. Ксендзук // Луцьк. – Волинська обл. друк, 2001. – 39 с.
27. Леся Українка. Твори / Леся Українка. – К.: Молодь, 1971. – 640 с.
28. Вахненко Н.М. Ні! Я жива, я буду вічно жити / Н.М. Вахненко, М.О. Залепа // Бібліографічний покажчик. – К., 2011. – 172 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 24.12.2013 р.
Рекомендовано до друку д.м.н., професором Децик О.З.,
д.м.н., професором Кондратюком В.А. (м. Тернопіль)*

“THE NATURAL DRAMA” OF LESYA UKRAINKA

S. M. Genyk

Ivano-Frankivsk National Medical University, Department of General Surgery; 76000, Ivano-Frankivsk, Galytska str., 2; ph. +380 (342) 52-82-40

The great poet of the Ukraine, a woman with a tragic fate, Lesya Ukrainka entered the consciousness of generations as a symbol of independence and control. By the strong spirit of the cohort attach it made life and creative achievement.

As a thirst for life, a thirst for creativity, a thirst for knowledge and work Lesya Ukrainka wee fire was just best, only courageous, all the best for the people that came down to fight against social and national oppression.

Life bedeviled poet deeply and relentlessly. Seriously ill body, poet-fighter was mighty soul, she lived a heroic life, ideas of heroism itself was unconquered tribes characters.

Key words: *Lesya Ukrainka, tragic fate, indestructibility character, strength in spirit.*